

KONTRA Miklós

Magyar nyelvhasználat határainkon túl

*Menyhárt Lajos
(1940–1993)
emlékének*

1992 nyarán a Soros Alapítvány és az Illyés Alapítvány jóvoltából az MTA Nyelvtudományi Intézetének néhány kutatója Debrecenben nyelvészeti nyári egyetemet rendezett határon túli magyar szakos egyetemistáknak. Egyik este politikai szerepet is tudatosan vállaló történész barátommal, Menyhárt Lajossal a határainkon túli magyarság esélyeit latolgattuk, s közben arra a következtetésre jutottunk, hogy a kérdés valójában egyszerűen megfogalmazható, ily módon: *Tányérfestő székelyek vagy 21. századi magyarok?* Mintha csak rímelni akarna két évvel ezelőtti gondolatainkra a *Somogyi Hírlap*, mely napilap 1994. augusztus 13-i számának címloldalán egy fénykép címe és szövege a következőkről tudósít:

Sásművesek Mérében

Hagyományos népi mesterség éled újjá Szász Géza és leánya keze nyomán. Az Erdélyből származó ember munkájához a kaposmérői halastó adja az alapanyagot. A levágott sásból mives munkák – kalapok, szatyrok, különféle ajándéktárgyak – készülnek.

1. BEVEZETŐÜL

A határainkon túli magyar nyelvhasználat vizsgálata a legutóbbi időkig tabu volt. A *Magyarságtudomány kézikönyvében* (1991) e témáról írt szöveg terjedelme nem éri el a két nyomtatott oldalt.¹ Az egyetemi magyar szakosok szociolingvisztikai szövegyűjteményében (Hajdú 1988) – egyetlen romániai magyar nyelvjárásai cikktől eltekintve – szó sem esik a kisebbségi magyarokról. A felsőöri magyar nyelvcsere lefolyásáról minden valamirevaló nyugati egyetem nyelvészetet tanuló diákja pontos ismeretekkel rendelkezik Gal (1979) könyve alapján, de Magyarországon két kézen meg lehet számolni azokat a társadalomtudósokat (köztük a nyelvészeket is), akik Gal világhírű könyvét olvasták. Pedig a *Language Shift* sosem volt tiltott olvasmány, az OSZK Zárolt Kiadványok Tárában nem katalogizálták.

Nyelvészetünkben e tabu feszegetése 1988-ban kezdődött, amikor az MTA Nyelvtudományi Intézete és az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete az első élőnyelvi konferenciát megrendezte Budán (lásd Balogh és Kontra szerk. 1990). Ezt követte a második konferencia Újvidéken 1989-ben (lásd *Hungarológiai Közlemények*, 21. évf. 3. szám), majd a harmadik Budán 1990-ben. Ez volt az első olyan konferencia – legalábbis a második világháború óta –, amelyen minden környező ország magyar kisebbségi nyelvhasználatáról maguktól a kisebbségi nyelvészekről hallhattunk előadásokat (lásd Kontra szerk. 1992). 1991-ben a negyedik élőnyelvi konferenciát a Kolozsvári Egyetem magyar tanszéke rendezte meg, a következőt pedig a Nyitrai Egyetem hungarisztikai tanszéke (lásd *Hungarológia* 3). Időközben kialakult egy „kocsikerémodell” (ahogy az újvidéki Papp György találóan nevezte) a konferenciák helyszínét illetően: általában az egyik konferencia Budapesten van, a következő valamelyik környező országban. Így a hatodik konferenciát megint az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya rendezte (lásd Kassai szerk. 1995), míg a hetedikre a szlovákiai Nagymegyeren került sor, 1994. október 14–15-én.

Amikor a politikai változások ezt a tabut elsöpörték, 1991-ben megjelentettük a *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről* című kötetet. Ebben alapos elemzést kap az olvasó a csehszlovákiai (Lanstyák 1991b) és az ausztriai (Szépfalusi 1991) magyar nyelvhasználat Trianon utáni

¹ Némi „áttörést” jelent e téren Kiss (1994) gimnazistáknak írt könyve.

hetven évről; egy angolból fordított tanulmány pedig dél-németországi, burgenlandi és erdélyi példákon mutatja be a társalgás közbeni nyelvváltás (kódváltás) történelmi-gazdasági-politikai beágyazottságát (Gal 1991). A kötetnek kedvező visszhangja volt nyugati szakfolyóiratokban is (lásd Fenyvesi 1991; Waseda 1993; Huseby-Darvas 1993), de majd minden kritikus felírta, hogy nem készült el a kárpátaljai, erdélyi és jugoszláviai tanulmány. Az 1994-ben OKTK-támogatással megkezdődött kutatásunknak az a célja, hogy elkészítsük a Kárpát-medence minden kisebbségi magyarjának szociolingvisztikai leírását angolul, s oly módon, hogy elemzéseink a kurrens európai szakirodalommal a lehető legjobban összevethetők legyenek.

Bizonyos mértékig megnehezíti a határon túli magyar nyelvhasználat tudományos vizsgálatát az a politikai légkör és a vele járó, általában jó szándékú dilettantizmus, ami az 1989 utáni magyarországi közéletet jellemzi. Ennek elemzésébe itt nem fogunk bele, de illusztrációképp idézzük Ilia Mihály véleményét (Könczöl 1992:7) a Magyarok Világszövetsége elnökének, Csoóri Sándornak egy ötletéről:

„– *Mi a véleménye a Magyarok Világszövetségének kezdeményezéséről, a világmagvarság egészére kiterjedő népszámlálásról?*

– Nem egészen látom át az értelmét, és azt, hogy mit akarnak vele kezdeni. És hogyan gondolják el technikailag? A nyugaton élő magyarokon nincs sok számlálni való: aki annak tartja magát, az ott eddig is szabadon, minden egzisztenciális kockázat nélkül megtehetette, és ezután is megteheti. A szomszéd országok magyar kisebbségeivel viszont bonyolultabb a helyzet: mivel itt a kisebbséghez tartozás boldogulási és egyéb hátrányokkal járhat, ahogy eddig, ezután is nyilván sokan lesznek, akik háromszor meggondolják, milyen nemzetiségűnek vallják magukat. Nem is szólva a mesterséges mellett a természetes asszimilációról, a vegyes házasságokról és a belőlük származottakról. [...] A nagyvilág szemében annak, hogy tizenöt- vagy huszonkétmillió magyar van-e, kicsi vagy semmilyen gyakorlati jelentősége sincsen.”

És nehezíti némiképp az érdemi munkát az is, hogy jó szándékú, de az ide vonatkozó nyelvészeti szakismereteknek híján levő nyelvművelők, mint például Deme László (1994) és Jakab István (1994), a kisebbségi magyar nyelvhasználat tudományos vizsgálatában tátongó úrt valamelyest betölteni igyekvő nyelvészek írásairól (lásd pl. Tolcsvai Nagy 1991 a és Lanstyák 1993b, 1993d) lekicsinylő és inszINUÁLÓ hangnemben fogant írásokat publikálnak. Jakab (1994:57) egyenesen azt inszINUÁLJA például, hogy „Lanstyák István és társai” az utódállamok magyarságának „nyelvi különfejlesztésén” ügYKÖDNEK.

Mondanunk sem kell, hogy a losonci születésű és debreceni egyetemi éveit leszámítva egész életében Szlovákiában élő Lanstyák István, aki a Pozsonyi Egyetem magyar tanszékének tanára, nem a szlovákiai magyar nyelvváltozat különfejlesztésén buzgólkodik, hanem a kétnyelvűség, a nyelvpolitika, a nyelvi emberi jogok (vö. Skutnabb-Kangas 1997), a kisebbségi nyelvhasználat, az anyanyelvi nevelés vagy a kétnyelvűséget figyelembe vevő (tehát azt az egynyelvűséghez képest nem devianciának tekintő) nyelvművelés fogas kérdéseit vizsgálja. Tanulmányainak címei is olyanok (például: *Kétnyelvűség és anyanyelvi nevelés*, *Kétnyelvűség és nemzeti nyelv*, *A magyar–magyar diglosszia*), amelyeket hiába keresnénk az elmúlt ötven év nyelvészeti szakirodalmában, de könnyen lehet, hogy a mindenkori magyar szakirodalomban sem találunk e kérdéseket érdemben tárgyaló írásokat.

2. A KUTATÁS TERVE ÉS RÉSZTVEVŐI

Kitűzött célunk az ausztriai, szlovákiai, kárpátaljai, romániai, szerbiai, horvátországi és szlovéniai magyar nyelvhasználatnak lehetőleg egységes szempontok és módszerek szerinti leírása.² A leírás szempontrendszerének vázát egy, az összes európai nyelvi kontaktust azonos szempontok alapján tárgyaló, előkészületben levő kézikönyv szempontrendszere adta számunkra (lásd Neide et al.). Az egyes kontaktusok (pl. magyar–szlovák, magyar–szerb stb.) leírásának kiinduló szempontjai az alábbiak:

- földrajzi és demográfiai jellemzők;
- a politikai, gazdasági, kulturális és vallási helyzet;
- statisztikai adatok 1900-tól az 1990-es évekig;
- a kontaktusban levő nyelvek státusa, funkciói; a nyelvekkel kapcsolatos attitűdök és sztereotípiák, a nyelvi konfliktusok; diglosszia és kétnyelvűség;
- a nyelvpolitikai helyzet: oktatás, közigazgatás, tömegtájékoztatás, nyelvtörvények (hivatalos nyelvek), nyelvi tervezés stb.;

² A magyarul beszélők szociolingvisztikai szempontból három nagy csoportba tartoznak: 1. a mai Magyarországon élők, 2. a határon túli őshonos kisebbségi magyarok, és 3. a diaszpórában élők (vö. pl. Tolcsvai Nagy 1994a:15–16, Lanstyák 1995b). A diaszpórában élő magyarok nyelvét érdemben csak Kontra (1990b) és Bartha (pl. 1993) vizsgálta – amerikai vonatkozásban. Az ausztráliai magyarok vizsgálatát kezdte meg nemrég Kovács Magdolna, aki több tucat magnetofonos interjút készített 1993–94-ben Sidneyben.

- az adott nyelvpárok kontaktusnyelvészeti jellemzése (a fontos szocio-lingvisztikai változók leírása);
- a felhasznált források kritikai értékelése;
- válogatott bibliográfia.

Ennek a leírási keretnek a felhasználása teszi majd lehetővé azt, hogy a határon túli őshonos magyar kisebbségek nyelvi és nyelvpolitikai helyzetét európai vonatkozásban valóban összehasonlítható módon jellemezzük. Másrésztől pedig, mivel a magyarországi kisebbségek leírása is elkészült ugyanezen szempontok alapján,³ bizonyos összehasonlításra mód nyílhat majd a magyar és a magyarországi kisebbségek vonatkozásában is.

Az imént bemutatott vizsgálati szempontokat azonban ki is bővítettük. Többek között tárgyalni fogjuk a magyar nyelv többközpontúságát is. A világon számos olyan nyelv van, amelynek standard változata több országban használatos, s ezek a változatok országonként bizonyos sajátos eltéréseket mutatnak. A pluricentrikus nyelvek (vö. Clyne 1992) legismertebb európai példái az angol, a német, a francia, a spanyol, a portugál és a holland. A többközpontúság, amint Lanstyák István – a magyart e szempontból elsőként tüzetes vizsgálat tárgyává tevő nyelvészünk – megállapítja, „nem pusztán terminológiai újítás, hanem új szemléletmódot takar: a más-más országban beszélt változatokra már nem mint az egyetlen elismert központ nyelvhasználatától »elhajlókra«, »deviánsakra« tekintenek, hanem egyszerűen mint ugyanannak a nyelvnek elyben egyenrangú változataira” (Lanstyák 1995b).

A többközpontúságnak nem ismérve az, hogy az egyes központokban használt standard változatok között jelentős nyelvi eltérések legyenek. Nem a nyelvi, hanem az azon kívül eső szociolingvisztikai, nyelvpolitikai kérdések játsszák a fő szerepet.

A több központú nyelvek egy részénél az adott nyelv több országban államnyelvként vagy legalábbis az egyik hivatalos nyelvként funkcionál, vagyis a nyelv a fergusonai (vö. 1975) értelemben vett E(melkedett) funkciók egész sorában használatos (államigazgatás, oktatás, publicisztika, szakmák, szépirodalom, tudományos kutatás, egyházi szertartások stb.). Ilyen például az angol az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban, a francia Franciaországban és Kanadában. Ha egy nyelv valamely

³ A hazai szlovákokról Gyivicsán Anna, a szlovénekről Szabó Géza, a szerbhorvátokról Nyomárkay István, a németekről Hessky Regina, a románokról Borbély Anna írt tanulmányt, az összefoglaló tanulmányt pedig e sorok írója készítette el az említett kötet számára.

államban kizárólag a Ferguson leírta K(özönséges) funkciókban él (pl. mindennapi társalgás, magánlevelek írása), nem beszélhetünk az illető országban e nyelv önálló központjáról.

Egy-egy nyelv többközpontúságának vizsgálatában fontos figyelembe venni azt is, hogy az illető standard beszélői mennyire támaszkodnak mindennapi nyelvhasználatukban az elsődleges nyelvi központ normatív kézikönyveire, szótáira, helyesírási szabályzataira, s mennyire a saját-jukéira, vagyis mennyire kodifikált az illető standard változat. Ha egy központ teljesen az elsődleges központ kodifikációjára támaszkodik, teljes exonormativitásról beszélünk, ha pedig saját normatív kézikönyvei, szótárai és szabályzatai jelentik a mércét, teljes endonormativitás esete forog fenn. Lanstyák megállapítja, hogy „A magyar nyelv Magyarországon kívüli standard változatai kivétel nélkül exonormatívak, mivel a beszélők standard jellegű nyelvi megnyilatkozásaikban (különösen az írásbeliekben) a nagy tekintélynek örvendő magyarországi akadémiai kiadványokat tekintik irányadónak.”

E szempontokat elsőként alkalmazta a magyarra Lanstyák István, akinek kísérleti jellegű (a jövő kutatásai során minden bizonnyal még módosuló) megállapításait idézzük most:

„...megállapíthatjuk: a mai magyar nyelv több központú nyelv. 1. Elsődleges és domináns központja a Magyar Köztársaság. 2. Igen jelentős, de (e változatok exonormativitása miatt) csupán részlegesnek minősíthető központjai *a*) a Szlovák Köztársaságnak sem közigazgatásilag, sem történetileg, sem földrajzi szempontból el nem különülő déli határsávjá, *b*) az Ukrán Köztársaság kárpátaljai területének síkvidéki része, *c*) a Román Köztársaság erdélyi részei (beleértve a határmelléklet, az egykori Partiumot),⁴ *d*) a Szerb Köztársaság egykori autonóm tartománya, a Vajdaság (ezen belül pedig Bácska, Bánát és a Szerémség). 3. További vizsgálat után lehet csak megállapítani, tekinthetők-e a magyar standard (kezdetleges) központjainak a Horvát Köztársaság baranyai (és slavonsiai?) területei és a Szlovén Köztársaság muravidéki részei. 4. A magyar nyelv standard változatát ezenkívül bizonyos, nagyon korlátozott számú funkcióban használja még az örvidéki őshonos magyarság is, valamint

⁴ A *moldvai csángóságot* a magyar nyelv központjai szempontjából nem vehetjük figyelembe, mivel körükben nem használatos semmiféle magyar standard. A moldvai csángók *minden E* funkcióban a román nyelvet használják (ez még az egyházi szertartások nyelve is), s magyar nyelvű oktatásban – egy egészen rövid időszakot kivéve – soha nem részesültek. (A Lanstyák-idézethez tartozó eredeti jegyzet – K. M.)

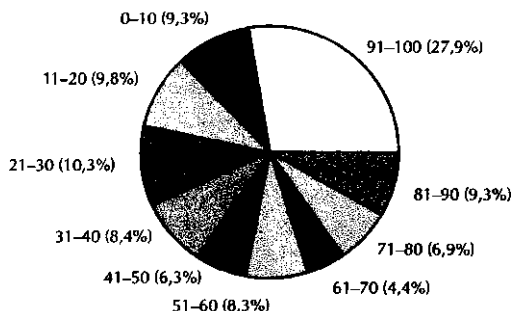
számos emigráns közösség szerte a világon; ezeket azonban valószínűleg nem tekinthetjük ilyen értelemben a magyar standard központjainak.” (Lanstyák 1995b:1182–1183; e kötetben 342–343.)

Ami munkánk résztvevőit illeti, igyekeztünk olyan munkatársakat bevonni, akik az adott kisebbségi magyar nyelvhasználatot legjobban ismerő szakemberek. Így a szlovákiai tanulmányt Lanstyák István (Pozsony), a kárpátaljai Cserniczkó István (Ungvár), a romániai Péntek János és Szilágyi N. Sándor (Kolozsvar), a vajdaságit Göncz Lajos (Újvidék), a horvátországit és szlovéniai Vörös Ottó (Szombathely), az ausztriai pedig Szépfalusi István (Bécs) és Susan Gal (Chicago) készíti.

3. NÉHÁNY ELŐZETES EREDMÉNY

3.1. Erdélyi magyar népsűrűség

Szilágyi N. Sándor elkészítette a romániai magyarok relatív népsűrűségét bemutató diagramot a legutóbbi népszámlálási adatok alapján. Az ábra megmutatja, hogy a romániai magyaroknak több mint 27 százaléka olyan településen él, ahol a magyarság az összlakosságnak 90–100 százalékat teszi ki. A teljes romániai magyarságnak közel 60 százaléka él olyan településen, ahol abszolút többségben vannak a magyarok (a lakosságnak több mint 50 százalékat teszik ki).

Népsűrűség és nyelvmegtartás összefüggéseinek kutatásában az ilyen alapadatok teszik majd lehetővé a tudományos vizsgálatokat, vagyis azt, hogy túlléphessünk az anekdotikus-zsurnalisztikus megközelítéseken.

3.2. Szlovákiai magyar nyelvhasználat

Szabó Mihály Gizella (1993) közölt néhány előzetes eredményt a Lanstyák Istvánnal szlovákiai és magyarországi gimnazisták körében végzett vizsgálataiból. E vizsgálatok fontos jellemzője, hogy kvantifikáltak és megismételhetők (eltérően a mai nyelvtudományban már elavultnak számító, de a nyelv művelőknél még szalonképes ad hoc tallózástól). Az pedig, hogy Szabó Mihály és Lanstyák a magyarországi és budapesti szociolingvisztikai kutatások (lásd például Kontra 1990a és *A TÁRKI V. felvétel dokumentumai*) vizsgálati eszközeit is felhasználják, esetenként lehetővé teszi a szlovákiai adatoknak magyarországi adatokkal való összehasonlítását.

A következőkben egyetlen tételt illusztrálunk Szabó Mihály adataival, nevezetesen: az iskolai oktatás nyelve és a szlovákiai magyar gimnazisták nyelvhasználatának a standardtól való eltérései között jelentős korrelációk mutatkoznak.

A kérdőíves vizsgálatokat a nyugat-szlovákiai Somorja magyar és szlovák tannyelvű gimnáziumában és a kelet-szlovákiai királyhelmeci gimnázium magyar és szlovák tagozatán végezték; a magyarországi kontrollcsoportok a csornai és a tokaji gimnázium diákjai közül kerültek ki. A vizsgálatban összesen 1092 gimnazista vett részt (Szabó Mihály 1993:59).

3.2.1. -t végű igék

Az egyik feladatban az adatközlőknek választaniuk kellett, hogy az alábbi mondatokba a *nyitja* vagy a *nyissa* alak illik-e.

(65A) *Azt akarom, hogy ő nyitja/nyissa ki az ajtót.*

(65B) *Az üzletvezető reggel kilenckor nyitja/nyissa a boltot, és este hatkor zárja.*

Egy másik feladatban viszont a megadott mondatba kellett behelyezniük a *nyit* és a *lát* ige megfelelő alakját.

(111A) *Az a helyzet, hogy az üzletvezető mindig reggel nyolckor ... a boltot, és este hatkor zárja.*

(111B) *Én látom az összefüggéseket, de ő nem ...*

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy a magyarországi és a szlovákiai magyar tannyelvű gimnazisták között elenyésző számban vannak azok, akik suksükölnek (vagyis pl. a *lát* ige kijelentő és felszólító módú alakjai között

nem tesznek különbséget), de a szlovákiai szlovák tannyelvű gimnáziumba járó magyar diákok között e stigmatizált, műveletlennek és nyelvjárási ítélt formát a diákok közel 14 százaléka használta.

Az ún. hiperkorrekció, vagyis az a jelenség, amikor a stigmatizált suksükölő alak elkerülésének igénye akkor is kijelentő módú alak használatához vezet, amikor a standard magyarban felszólító alak a helyes (pl. *Azt akarom, hogy ő nyitja ki az ajtót*), a szlovák tannyelvű gimnáziumok diákjainál magasabb, mint a magyarországi és szlovákiai magyar tannyelvű gimnazistáknál. A hiperkorrekció a nyelvi bizonytalanság egyik legjobb mutatója.

1. táblázat. Suksükölés magyarországi és szlovákiai magyar gimnazisták feladatmegoldásaiban (%) (Szabó Mihály 1993:62)

	Magyarországi gimnazisták	Szlovákiai	
		magyar	szlovák tannyelvűek
Standard (65A, 65B, 111A, 111B)	99,1	97,85	89
Suksük (65A, 111A, 111B)	0,74	2,75	13,86
Hiperkorrekt (65A)	0,62	1	5,56

Nem minden *-t* végű ige viselkedik egyformán. Az *-sz-t* végűek, például *ragaszt*, *megválaszt* kijelentő és felszólító alakjának „összekeverése” kevésbé stigmatizált és jóval gyakoribb, mint a suksükölhető *lát* ige ilyen használata. A gimnazistáknak a zárójelben megadott igéknek a mondatba illő alakját kellett beírniuk a megfelelő helyre:

(80A) *A plakátragasztó pedig naphosszat ... a plakátokat.* (ragaszt)

(80B) *Kovács János azt kérte, hogy a jelölőbizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és ...* (megválaszt)

A 2. táblázat szerint itt már a magyarországi és a szlovákiai magyar tannyelvű gimnazisták között is mutatkozik eltérés (a szlovákiaiak hiperkorrektebbek). Az 1. táblázatbelinél jóval nagyobb különbségek mutatkoznak a szlovák tannyelvű gimnazisták és a magyar tannyelvű, illetve magyarországiak között.

A válaszok és az adatközlők szüleinek iskolai végzettsége között is kimutatható kapcsolat: „a stigmatizált *-nák* alak a legritkábban a diplomás szülők gyerekeinél fordult elő” (Szabó Mihály 1993:64).

3.2.3. *Ikes ragozás*

Az ikes igék egyes szám 1. személyű alakjait a következő mondatokba illesztendő megfelelő alakok alapján vizsgálták:

(81A) *Én ritkán ... reggel hétnél tovább.* (aludni)

(82A) *Versenyúszó vagyok, naponta kétszer ...* (edzeni)

(84A) *Ha én még egyszer ..., nagyon megszidnak.* (elkészni)

(81B) *Nem baj, ha te nem iszol kólát, én azért ...* (inni)

(82B) *Nem csak te nem alhatsz ebéd után, én sem ...* (alhatni)

(84B) *A főnökkel én is ..., amikor kell.* (vitatkozni)

Közismert, hogy az ikes igék nem egyformán ikesek: egyesek kevésbé ikesek, mint mások. A 4. táblázat például megmutatja, hogy a csornai és tokaji gimnazisták válaszaiban az *alszom* alak sokkal gyakoribb az *elkészem* alaknál, és a hiperkorrekt *edzem* alak (az *edz* ugyanis nem ikes ige!) kétszer gyakoribb a „helyes” *alhatom* alaknál.

A 4. táblázat szerint a szlovákiai magyar tannyelvű gimnazisták a magyarországiaknál 10-20 százalékkal többen használták az ikes *alszom*, *iszom*, *vitatkozom* stb. alakokat. Szabó Mihály (1993:66) azt is megállapította, hogy „általában a lányok viszonylag gyakrabban választották az ikes alakot, mint a fiúk; ez főleg a magyar gimnáziumba járó szlovákiai diákok esetében mondható jellemzőnek”.

4. táblázat. Egyes szám 1. személyben ikesen ragozott igék magyarországi és szlovákiai magyar gimnazisták feladatmegoldásaiban (%) (Szabó Mihály 1993:67)

	Magyarországi gimnazisták	Szlovákiai	
		magyar	szlovák tannyelvűek
alszik	65	78	41
vitatkozik	59	70	51
iszik	39	63	42
edz	31	51	41
elkészik	17	37	16
alhat	16	27	7

3.3. Egy szimbolikus és egyben gyakorlati kérdés

A *magyar nyelv értelmező szótára* (1959–1962) és a *Magyar értelmező kéziszótár* (1972) a magyarországi standard magyar nyelvváltozat szótárjai, nem pedig a magyar nyelv szótárjai. A trianoni határokon túli magyar nyelvváltozatok ignorálásának mindenekelőtt politikai okai voltak, de jóval kisebb mértékben szerepet játszhatott a határon túli nyelvváltozatok magyarországitól való eltéréseinek feltáratlansága, illetve az ilyen eltérések létrejöttének elismerésétől való ódzkodás is.

Nyilvánvalónak látszik, hogy olyan exonormatív változások esetében, mint amilyenek a vajdasági, romániai, kárpátaljai stb. magyar változatok, mind szimbolikus, mind gyakorlati jelentősége van annak, hogy a legtekintélyesebb szótárak milyen szavakat és szójelentéseket szótáraznak, s milyeneket nem, illetve miként minősítik az egyes lexikai elemeket. Ha például a *Magyar értelmező kéziszótárban* nem szerepelnek olyan szavak, szójelentések és kifejezések, amilyeneket a szlovákiai magyarok tíz- és százazrei használnak, annak inkább az az „üzenete”, hogy a szlovákiai magyarok nem magyarul beszélnek, avagy nem jól beszélnek magyarul, mintsem az, hogy igyekezzenek már végre megtanulni, miként kell helyesen beszélni magyarul. (Identitásromboló hatása persze az utóbbi üzenetnek is van.)

A Magyar Nyelvészek VI. Nemzetközi Kongresszusán Egerben Lansztyák István és Szabó Mihály Gizella (1994a) meggyőzően mutatták be a szlovákiai magyar nyelvváltozatok szókincsének standard és köznyelvi⁵ elemeit. Olyan szavakról van szó, amelyek sem regionálisan, sem a beszélő társadalmi helyzetét illetően nincsenek korlátozva, pl. *alapiskola* (Magyarországon: *általános iskola*), *városi/községi hivatal* (Magyarországon: *polgármesteri hivatal*), *szülői hozzájárulás* (Magyarországon: *gyermekgondozási segély*), *nanuk* (Magyarországon: *jégkrém*), *infarkt* (Magyarországon: *infarktus*), *sárga málna* (Magyarországon: *üditő*) stb.

Helyénvalónak tarthatjuk, hogy a *Magyar értelmező kéziszótár* felújítási munkálatai során az MTA Nyelvtudományi Intézetének vezetői nem-

⁵ A szerzők a *standard* változat jellemzőiként a következő jegyeket sorolják föl: a nyilvános érintkezés eszköze; társadalmi és regionális korlátozás nélküli változat; a nyelvközösség tagjai elfogadják mintának, modellnek. Normája kodifikált, más nyelvváltozatokénál többnyire egységesebb. A *köznyelvről* azt írják, hogy a nyelviileg művelt beszélőknek a kevésbé formális beszédhelyzetekben megnyilvánuló változata; főként a beszédre jellemző, noha írott formái is vannak (pl. magánlevél); és a nyelvi regiszterek és stílusok tágabb tartományából fogad be elemeket, normája lazább, gyorsabban változik.

rég intézkedtek arra nézvést, hogy a szlovákiai, kárpátaljai, romániai és vajdasági szókincs helyi standard és köznyelvi részébe tartozó elemeinek legalábbis egy része bekerüljön a felújított szótárba. Ez csak a kezdet kezdete, hisz a teljes szóanyag szótárzásához a legtöbb helyen még el sem kezdődtek az előmunkálatok. Ennek ellenére fontos e lépés, mind gyakorlati, mind szimbolikus okokból. Lanstyák és Szabómihály költői kérdéssel zárták egri előadásukat: „Ha nem a *magyar* nyelv értelmező szótára szorít helyet [azoknak a szavaknak, amelyeket magyarok százezrei tekintenek sajátjuknak], akkor vajon milyen nyelvű szótárba kell őket utasítani?”

4. SORSKÉRDÉS?

A magyaroknak körülbelül egyharmada Magyarországon kívül él; köztük több millió őshonos magyar él a Kárpát-medencében. Az ő megmaradásuk magyarnak nyelvi megmaradás lehet csak. Nincs semmilyen magyar nyelvi tervezés, nincs a Magyar Köztársaságnak semmilyen nyelvpolitikai koncepciója a kisebbségi magyarok nyelvfenntartására. A magyar tudomány adósa nemzetének, a politikusok pedig sötétben tapogatóznak. Tudomásul kellene venniük azoknak, akik a kisebbségi magyarok megmaradását sorskérdésnek tekintik, hogy ez mindenekelőtt nyelvi-nyelvpolitikai kérdés. Egy alapos nyelvpolitika kidolgozásához képest bármely történelmi, néprajzi, közgazdasági, politológiai, de bizonyos fokig a szociológiai vizsgálatok is csak szekunder jelentőségűek. Annak a magyar kormánynak, amely a határon túli magyarság megmaradását komolyan programjába kívánja iktatni, mindenekelőtt meg kell teremtenie azt a tudományos háttérrel, amely lehetővé teszi a sötétben tapogatózó politikusok felváltását racionálisan cselekvő politikusokkal.

Diószegi László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96*.
A Magyarságkutatás könyvtára. Budapest, 1996, 113–123.